

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดและหลักการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษารูปแบบและกระบวนการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมภายใต้แนวคิดธนาкарความดีของหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลหัวม อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย และ ๓) เพื่อทดลองและนำเสนอรูปแบบการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมเชิงพุทธบูรณาการในการดำเนินงานของหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลเขตภาคเหนือ

การศึกษานี้ เป็นการศึกษารูปแบบผสมผสานทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณ โดยเป็นการศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร (Documentary Survey) ที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา แนวคิดหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล และแนวคิดธนาкарความดีของตำบลหัวม อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย รวมทั้งศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องจากพระไตรปิฎก หนังสือตำรา ผลงานวิจัย วิทยานิพนธ์ และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และการศึกษาภาคสนาม (Field Study) โดยเป็นการสัมภาษณ์ สอบถามผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมภายใต้แนวคิดธนาкарความดี และหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล เช่น กลุ่มพระสงฆ์ เจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล ประชาชนของหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลจำนวน ๑๐ แห่ง ในพื้นที่ ๗ จังหวัด ได้แก่ เชียงราย พะเยา ลำปาง แพร่ น่าน ตาก และนครสวรรค์ ที่ร่วมเป็นเครือข่ายการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมภายใต้การทำงานของหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล รวมทั้งประชากรในหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมภายใต้แนวคิดธนาкарความดี จำนวน ๑๒๐ คน

๕.๑ สรุปผลการศึกษา

การศึกษารูปแบบตามวัตถุประสงค์ข้อ ๑ ที่ว่าเพื่อ ศึกษาแนวคิดและหลักการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา นั้น ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนามองว่า ความดีและความมีคุณธรรมนั้น นับว่าเป็นรากฐานอันสำคัญของสังคม เป็นอุดมการณ์ที่ก่อให้เกิดประโยชน์และความสุขแก่ทุกฝ่าย ไม่มีความรุนแรง ล้างผลาญ ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน มีความเอื้อเฟื้อแบ่งปัน สามารถพัฒนาบุคลากรในสังคมได้อย่างสร้างสรรค์ทั้งทางร่างกาย และจิตใจ และสติปัญญา ให้สังคมเป็นภคิฆาณมิตรที่เกื้อกูลให้บุคคลเข้าถึงความดีงาม และมีการจัดการเพื่อคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน โดยในทางพระพุทธศาสนาได้มีหลักการในการพัฒนาสังคมไปสู่สังคมที่มีคุณธรรมภายใต้หลักการสำคัญ ๘ ประการ คือ ความถูกต้อง ความเสมอภาค ความยุติธรรม ความสันติ ความพอเพียง สามัคคีธรรมการพึ่งพาอาศัย การมีศรัทธาและปัญญา

ซึ่งถ้าสังคมใดมีธรรมเหล่านี้ทั้งหมด สังคมนั้นก็จะมีความสุข มีการเกื้อกูลแบ่งปัน และช่วยพัฒนาบุคคลให้เป็นผู้มีความสุขจิต สามารถก้าวข้ามไปสู่การหลุดพ้นจากกิเลส ตัณหา ความอยากต่าง ๆ ได้ หรือสามารถเข้าถึงธรรมได้ ส่วนการที่สังคมจะสงบสุขและปราศจากความรุนแรงนั้น ต้องใช้ธรรมที่จะสรรสร้างสังคมให้มีคุณธรรม โดยเฉพาะการสร้างความคิด คือ การสร้างคุณค่าทางกาย วาจา และใจอันสามารถเอื้ออำนวยประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเอง ครอบครัว และสังคมโดยรวม ให้เกิดความสุขกายสบายใจของคนทำ สร้างความรู้สึที่ดี ๆ ให้กับคนรอบข้างที่ได้รับ อันเกิดขึ้นจากผลแห่งการคิดดี ทำดี และพูดดี ทั้งต่อหน้าและลับหลัง โดยที่คนอื่นจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม และต้องไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียน และเกิดโทษต่อตนเองและสังคมโดยรวม มนุษย์ที่เกิดมาในสังคมนั้นย่อมมีการเห็นร่วมและเห็นต่างกันเป็นเรื่องปกติธรรมดา ถ้ามีความเห็นร่วมกันมากสังคมก็อยู่ด้วยกันอย่างเป็นปกติสุข แต่ถ้ามีความเห็นต่างกันที่ค่อนข้างจะมากและรุนแรง ย่อมจะทำให้สังคมนั้น ๆ เกิดความไม่เป็นปกติสุขเพื่อสร้างความเห็นร่วมกันเป็นส่วนมาก ทุกสังคมจึงพยายามที่จะหาแนวคิดที่จะสรรสร้างสังคมนั้น ๆ ให้เกิดเป็นสังคมคุณธรรม ที่น่าอยู่ น่าอาศัย มีการอยู่ร่วมกันอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัย เอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูลเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน พระพุทธศาสนาจึงมีหลักธรรมที่สามารถสนองตอบความต้องการนั้น เพื่อเสริมสร้างสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข ใช้หลักธรรมเป็นแนวทางปฏิบัติในการสร้างให้เป็นสังคมคุณธรรม สามารถอยู่ร่วมกันได้เป็นสังคมธรรมาธิปไตยโดยยึดหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ

ดังนั้น การใช้หลักธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นแกนกลางในการเสริมสร้างความดีให้สังคมมีคุณธรรม จะต้องมีความพร้อมทั้งบุคลากรที่มีคุณภาพ องค์กรที่พร้อมจะเข้ามาดำเนินการ และมีกิจกรรมที่จะเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อความดีงามของบุคคล และสังคม ซึ่งการสร้างสังคมคุณธรรมตามแนวทางพุทธศาสนานั้น มีวิธีการและหลักการอยู่บนพื้นฐานความคิด ๓ ประการ คือ

๑) การเสริมสร้างความมั่งคั่งทางกาย วาจา และใจของบุคคลภายใต้การสร้างคุณค่าด้านจิต ให้บุคคลมีพฤติกรรมที่พึงปรารถนา และสร้างจริยธรรมระดับบุคคลให้ตั้งอยู่ในพื้นฐานของหลักการทางสังคม และศาสนธรรม

๒) การเสริมสร้างพลังทางสังคมด้วยการสร้างระบบของความดีงาม และวัฒนธรรมสุจริตของหมู่คณะและของสังคมที่มีความเกื้อกูลต่อกัน

๓) การขับเคลื่อนพลังแห่งความรู้ และระบบคุณธรรมเพื่อให้เป็นแนวคิด และกระบวนการสำคัญในการสร้างสังคมคุณธรรม ที่มีความเสมอภาค ยุติธรรม และสงบสุข

สำหรับหลักธรรมในการเสริมสร้างความดีงามของบุคคล และสังคมคุณธรรมนั้น ประกอบด้วยหลักธรรม ดังนี้

๑) หลักธรรมสำหรับการพัฒนาปัจเจกบุคคลให้มีคุณความดีงาม คือ หลักศรัทธา ความเชื่อโดยมีปัญญากำกับอย่างเป็นเหตุเป็นผล หลักอัมปมาหะ ความไม่ประมาท หลัก

ปรโตโฆสะ-โยนิโสมนสิการ หลักhiri-โอดตปปะ หลักสุจิริต ๓ ไตรสิกขา ๓ อิทธิบาท ๔ เบญจศีล เบญจธรรม หลักสัปปริสธรรม ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ และนาถกรรมธรรม ๑๐ เป็นต้น หลักธรรมเหล่านี้ เป็นเครื่องพัฒนาปัจเจกบุคคลเพื่อให้บุคคลได้ปรับจริต พฤติกรรม ของแต่ละบุคคลให้เกิดเรียบร้อยดีงามเป็นประโยชน์ในการฝึกฝนตนเอง และการข้ามพ้นตัวตนจากกิเลส และพัฒนาการที่รื้อรัดและเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเข้าใจต่อโลก วิถีชีวิตและสังคม

๒) หลักธรรมในการพัฒนาสังคมเพื่อนำไปสู่สังคมที่มีคุณธรรม ประกอบด้วย สังคหวัตถุ ๔ ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของเหล่าชน พรหมวิหาร ๔ ธรรมประจำใจอัน ประเสริฐ ความมีกัลยาณมิตร ทิศ ๖ คือ การทำหน้าที่ดุจทิศ สาราณียธรรม ๗ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึง อปริหานิยธรรม ๗ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นต้น

ส่วนแนวคิดในการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมตามแนวคิดของนักปราชญ์ที่เป็นที่ยอมรับของคนในสังคม ดังเช่น พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ศาตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ และนายแพทย์ ประเวศ วะสี พบว่า ท่านเหล่านี้มีความรู้ ความสามารถในการเสนอแนวคิดเพื่อการสร้างสังคมคุณธรรมได้อย่างมีเหตุมีผลเป็นที่ยอมรับ โดยมีแนวคิดร่วมกัน คือ มองว่า ความดีเป็นรากฐานอันสำคัญของสังคม เป็นอุดมการณ์ที่ทุกฝ่ายปรารถนาเพื่อเป็นพลังขับเคลื่อนสังคมไปในทิศทางที่พึงประสงค์ และเป็นสายสัมพันธ์ให้มนุษยชาติทุกเผ่าพันธุ์อยู่ร่วมกันอย่างเป็นปกติสุข สังคมที่มีความดีเป็นรากฐาน ย่อมสามารถพัฒนาไปในทิศทางที่ดีอย่างเป็นระบบทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม สามารถพัฒนาบุคลากรในสังคมได้อย่างสร้างสรรค์ด้วยการใช้ธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นแกนกลางในการเสริมสร้างที่ดีให้สังคมมีคุณธรรม ซึ่งการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมนั้น ควรมีการบูรณาการหลักการทางพระพุทธศาสนาให้เข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ ใน ๒ ลักษณะ คือ ปรับศาสตร์สมัยใหม่ให้เข้ากับพระพุทธศาสนา โดยนำองค์ความรู้ในศาสตร์สมัยใหม่มาอธิบาย เพื่อสนับสนุนพระพุทธศาสนาให้ทันสมัยประยุกต์ใช้อย่างทันเหตุการณ์ และปรับพระพุทธศาสนาเข้ากับศาสตร์สมัยใหม่โดยการนำหลักศีลธรรมเข้าไปอธิบายในเนื้อหาของศาสตร์สมัยใหม่อย่างกลมกลืน นอกจากนี้ควรเน้นการสร้างสังคมคุณธรรมแบบมีส่วนร่วม โดยเป็นการสร้างสังคมคุณธรรมมีลักษณะที่ยั่งยืน เพราะจะเป็นการชักชวน เชิญชวน หรือปลุกจิตสำนึกแก่ปัจเจกบุคคล แล้วขยายไปสู่ครอบครัว ชุมชน สังคม ประเทศชาติบ้านเมือง ตลอดจนถึงเป็นที่ยอมรับกันทั่วโลกและให้เสริมสร้างให้เป็นสังคมที่มีคุณธรรมที่ทุกคนยอมรับได้ และนำไปปฏิบัติโดยที่ไม่ต้องฝืนจิตใจ หรือเป็นเพียงมุมมองของกลุ่มบุคคลเท่านั้น

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ ที่ว่า เพื่อศึกษารูปแบบและกระบวนการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมภายใต้แนวคิดธนาการความดีของหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล ห้วยม้อ อำเภอพวน จังหวัดเชียงราย ผลการศึกษาพบว่า การจัดตั้งกลุ่มธนาการความดีของชุมชนวัดศรีเมืองมูล ตำบลห้วยม้อ อำเภอพวน จังหวัดเชียงราย เกิดขึ้นภายใต้หน่วยงานที่เรียกว่า “หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล ” หรือที่เรียกย่อๆ ว่า “อ.ป.ต.” ที่มหาเถร

สมาคมหรือคณะสงฆ์มีมติมอบหมายให้พระสงฆ์ในระดับเจ้าอาวาส ได้มีการดำเนินการเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา และการสงเคราะห์คนในชุมชน แนวคิดในการจัดตั้งธนาคารความดี คือ ๑) เพื่อป้องกันสิ่งไม่ดี มุ่งเน้นการพัฒนาคนให้เป็นผู้มีคุณภาพ สามารถที่จะดำเนินชีวิตไปได้ อย่างสงบสุข เกิดความเรียบร้อยดีงามในสังคมโดยรวมจึงทำให้ธนาคารความดีได้คิดค้น วิธีการเพื่อป้องกันสิ่งไม่ดี หรือไม่เหมาะสมให้น้อยลง หรือให้หายไปจากพฤติกรรมของคน ในสังคมโดยรวม เช่น การเมาสุรา สูบบุหรี่ ยาเสพติด การพนัน ชิงสุกก่อนห่าม ดูแล ผู้สูงอายุ เป็นต้น ๒) เพื่อพัฒนากระบวนการขับเคลื่อนความดี ถือว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญ อย่างยิ่ง เพราะถ้าโครงการจะดีอย่างไรก็ตาม ถ้าขาดการร่วมมือแบบบูรณาการในการ ขับเคลื่อนหรือลงมือทำงานอย่างเป็นรูปธรรมแล้ว ก็จะทำให้โครงการทั้งหลายไม่สามารถที่จะ ประสบผลสำเร็จได้ตามความมุ่งหวัง ธนาคารความดี มีกระบวนการขับเคลื่อนความดีที่มีหลาย รูปแบบที่มีประสิทธิภาพ จึงทำให้การทำงานโดยส่วนรวมเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ได้ตั้งไว้เป็นไป อย่างน่าพอใจเป็นอย่างยิ่ง มีหัวข้อใหญ่ในการทำงานเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ได้ตั้งไว้ คือ การสะสมความดี การเสริมสร้างคุณธรรมของบุคคลและสังคม สร้างสังคมสุขภาวะ การยก ย่องเชิดชูคนดี เป็นต้น

เป้าหมายของธนาคารความดี กลุ่มธนาคารความดีมีเป้าหมายหลักในการเผยแผ่ พระพุทธศาสนา การเสริมสร้างคุณธรรมและสังคมคุณธรรม การพัฒนาสังคม การอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม การจัดสวัสดิการชุมชน การสงเคราะห์ชุมชนและการปฏิบัติ ตามหลักพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น มีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยวิธีแห่งการ ปฏิบัติในเชิงการพัฒนาสังคม การนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาและฟื้นฟูชนบท เพื่อให้ชุมชน/สังคมมีความ เข้มแข็งยั่งยืน การจัดสวัสดิการชุมชน เช่น การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อสงเคราะห์ชุมชน/ สังคม การส่งเสริมด้านจิตวิญญาณและการสร้างความดีที่เป็นรูปธรรม การจัดการศึกษา ทางเลือกและการศึกษา แก่ผู้ด้อยโอกาส การดูแลผู้ป่วย ผู้ด้อยโอกาสในสังคม การจัดการ ด้านศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญา วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ การพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์และ เครือข่ายทางสังคม การป้องกัน แก้ไข เยียวยาปัญหา ยาเสพติด การส่งเสริมและพัฒนา เยาวชน เป็นต้น

ธนาคารความดี ได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานทุกภาคส่วนมีเครือข่ายในการ ทำงานประกอบด้วย ๑) วัด วัดในตำบลห้วยม มีจำนวน ๑๐ วัด ได้เข้าร่วมโครงการทุกวัด คือ วัดศรีเมืองมูล วัดป่าคา วัดบวกลาคำว วัดหนองอ่าง วัดสันหลวง วัดกุ้งสูง วัดเขื่อนเมือง วัดดงเจริญ วัดดงคอแลน วัดสันปลาตุก ๒) โรงเรียน โรงเรียนในตำบลห้วยม ที่เข้าร่วม โครงการ จำนวน ๓ โรงเรียน คือ โรงเรียนป่าแดงวิทยา ตั้งอยู่ที่ตำบลห้วยม อำเภอพวน จังหวัดเชียงราย มีนักเรียนผู้เข้าร่วมโครงการ จำนวน ๒๕๔ คน โรงเรียนหนองอ่างสันหลวง ตั้งอยู่ที่ตำบลห้วยม อำเภอพวน จังหวัดเชียงราย มีนักเรียนผู้เข้าร่วมโครงการ จำนวน ๖๖

คน โรงเรียนป่าคา ตั้งอยู่ที่ ตำบลห้วยม อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย มีนักเรียนผู้เข้าร่วมโครงการ จำนวน ๔๖ คน ๓) ชมรม ชมรมในตำบลห้วยมมีจำนวน ๓ ชมรม ได้เข้าร่วมโครงการทุกชมรม คือ ชมรมผู้สูงอายุตำบลห้วยม ชมรมกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ตำบลห้วยม และชมรมอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม) ตำบลห้วยม

การจัดตั้งธนาคารความดีของหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลห้วยม ได้นำแนวคิดของหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลของคณะสงฆ์มาเป็นแนวทางในดำเนินกิจกรรมทั้ง ๘ ประการ คือ ศีลธรรมและวัฒนธรรม สุขภาพอนามัย สัมมาชีพ สันติสุข ศักยภาพ เศรษฐกิจ สังคมสงเคราะห์ กตัญญูกตเวที และสามัคคีธรรม

กิจกรรม โครงการของธนาคารประกอบด้วย เมนูความดี การสร้างเมนูความดี หรือวิธีการที่จะทำความดีให้ปรากฏ ฏเป็นวิธีการที่กำหนดขึ้นมา คณะกรรมการของธนาคารความดี เพื่อให้สมาชิกได้รับความดีตามความยากง่ายของกิจกรรมนั้น ๆ เป็นการส่งเสริมให้บุคลากรมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีสุขภาพกาย สุขภาพจิตสมบูรณ์แข็งแรงโดยได้รับค่าความดีเป็นสิ่งตอบแทนแล้วสามารถนำมาแลกเปลี่ยนสิ่งของได้ เช่น ๑) เมนู คนดี คิดดี ทำดี สุขภาพดี การสร้างเมนูเพื่อให้คนเป็นคนดี คิดดี ทำดี ตลอดถึงมีสุขภาพดีนั้นต้องเลือกวิธี ให้เหมาะสมกับสถานะของบุคคล ความสามารถ ศักยภาพ ความตั้งใจ ความจริงใจ ตลอดถึงความมีสติ ปัญญา ความรู้ ความสามารถหลาย ๆ อย่างรวมกัน จึงจะทำให้การทำตามเมนูนั้น ๆ ได้สำเร็จลงบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ ๒) เมนูครอบครัวตัว “ดี” ครอบครัวอบอุ่น ครอบครัวปลอดภัย ๓) กิจกรรม/โครงการ ๗ ผู้เฒ่าผู้เฒ่า เป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นการส่งเสริมให้ผู้เฒ่าผู้แก่ให้มีความรู้สึกได้ว่า ตนเองยังมีประโยชน์ต่อสังคมโดยรวม เป็นศูนย์รวมแห่งความรัก ความสามัคคีของลูกหลาน ๔) โครงการ ๑ วัน ๑ บาท เพื่อเติมโอกาสให้แก่ผู้ยากไร้ เป็นต้น

รูปแบบและกระบวนการบริหารจัดการของธนาคารความดี ธนาคารความดี มี การพัฒนาระบบ รูปแบบและกระบวนการบริหารจัดการองค์กรของกลุ่มเพื่อพัฒนาเพื่อชีวิต ความดีงาม และการพัฒนาสังคม โดยมีการดำเนินการใน ๔ รูปแบบใหญ่ คือ ๑) การบริหารจัดการตามหลักพุทธธรรม ด้วยการนำหลักสังคหวัตถุ ๔ มาดำเนินการด้านการช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสในสังคม การสร้างความดี เป็นต้น ๒) การบริหารจัดการตามหลักการหน้าที่ของพระสงฆ์ด้วยการบริหารจัดการตนเองและองค์กร จึงเป็นไปตามบทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์ คือ ปฏิบัติตน การสั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนในความดี และพัฒนาสังคม ๓) การบริหารจัดการตามภารกิจและเป้าหมาย (เชิงประเด็นกิจกรรมและเครือข่าย) ด้วยทำงานเป็นเครือข่ายในการพัฒนาร่วมภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชน ๔) การบริหารจัดการเชิงพื้นที่ เนื่องจากพระสงฆ์และธนาคารความดี มีพื้นที่ดำเนินการในชุมชนของตนเองเป็นหลัก และค่อยๆ ขยายไปพื้นที่อื่น ๆ เป็นต้น ดังนั้น การพัฒนาระบบการบริหารจัดการของพระสงฆ์ ธนาคารความดีจึงตั้งอยู่บนพื้นฐานของการ สร้างความเป็นองค์กรรวมของการบริหารจัดการก็มาร่วมกับคณะสงฆ์ ฝ่ายบ้านเมือง และการ

สร้างสรรค์นวัตกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนในพื้นที่หรือประเด็นปัญหาทางสังคม การเชื่อมโยงเครือข่ายการทำงาน และการจัดกิจกรรมที่ต่อเนื่องเพื่อให้เป็นพลังของชุมชน และเครือข่ายในการพัฒนาสังคม การสร้างความคิด โดยไม่ทิ้งฐานของหลักพุทธธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น

ผลแห่งการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมภายใต้แนวคิดธนาคารความคิด แนวคิดธนาคารความคิด ได้เปิดดำเนินการอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๕๐ มีสาขาย่อยแห่งแรก คือ สาขาโรงเรียนป่าแดงวิทยา เปิดทำการเมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๕๑ โดยทางโรงเรียนได้ปรับผังบัญชีความคิดให้สอดคล้องกับนโยบายทางการศึกษาระดับข้อบังคับของโรงเรียน ผลการดำเนินงาน ณ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๕ มีสมาชิกรวมทั้งสิ้นจำนวน ๒,๒๔๘ คน จำแนกประเภท สมาชิกสามัญ ๑,๙๙๐ คน สมาชิกกิตติมศักดิ์ ๒๕๘ คน โดยมีความดีรวมทั้งสิ้น ๘๓๘,๑๗๕ ความดี แยกเป็นการฝากความดีแบบสะสม ได้แก่ การเสียสละแรงกาย เสียสละทรัพย์ และการบริจาคโลหิตจำนวน ๔๘๙,๓๘๕ ความดี การฝากความดีแบบสัจจะ ได้แก่การตั้งสัจจะอธิฐานในการละเว้นจากการละเมิดศีล ๕ จดเล่นกรพนัน และการให้อภัยผู้อื่นจำนวน ๓๔๘,๗๙๐ ความดี โดยมีจำนวนความดีที่ถอนเพื่อแลกเป็นสิ่งของจำนวน ๔๑,๗๕๐ ความดี มีมูลค่าสิ่งของรองรับการถอนความดี เพื่อแลกเป็นสิ่งของคงเหลือรวม ๑๒,๗๐๐ ความดี จากผลการดำเนินงานของธนาคารความคิด สามารถขยายเครือข่าย จำนวนสมาชิก และจำนวนการทำความดี และการถอนความดีอย่างมีระบบ ทำให้สามารถพัฒนาในส่วนต่าง ๆ ภายในตำบลห้วยมุ่นได้อย่างบูรณาการ นอกจากนี้ ธนาคารความคิดมีโครงการเพื่อพัฒนาสังคมในส่วนหนึ่งของประชาชนที่อยู่ในตำบลห้วยมุ่น ภาระหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้ดูแล โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ ธรรม ๕ และศีล ๕ มาเป็นหลักในการปฏิบัติงานตามโครงการที่ได้ตั้งไว้ การพัฒนาสังคม มีการพัฒนาครอบครัวให้มีความอบอุ่น มีความรักความเข้าใจ เกิดความเป็นปกติสุขพัฒนาสังคมให้มีความสุข และมีแนวทางเพื่อพัฒนาบุคคลให้ยึดมั่นในความดี และพัฒนาสังคมให้เกิดความดีงาม มีคุณธรรม แก่ทุกฝ่าย ดังนั้น เมื่อปัจเจกบุคคลสร้างความดี ย่อมมีความต้องการหรือเป้าหมายแห่งการทำความดีที่แตกต่างกันไปตามความปรารถนา การสร้างความดีถือเป็นข้อปฏิบัติที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนา เพราะความดีสามารถพัฒนาทั้งทางร่างกายและจิตใจของปัจเจกบุคคล ให้มีความสุขสมบูรณ์เพียบพร้อมไปด้วยคุณธรรม และสามารถพัฒนาสังคมให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข มีสมานฉันท์ปรองดองพร้อมเพรียงกัน เมื่อว่าโดยสรุปผลแห่งการสร้างความคิด ย่อมส่งผลให้ปัจเจกบุคคลได้รับประโยชน์ใน ๓ ด้าน ได้แก่ **๑) ผลทางด้านร่างกาย** บุคคลที่สร้างความดีตามหลักธนาคารความคิด ย่อมละเว้นจากการทำชั่ว จดเว้นจากสิ่งเสพติด และการมัวเมาในอบายมุข ย่อมได้รับผลตอบแทนทางด้านร่างกาย เช่น การงดเหล้าเข้าพรรษา เหล้า ถือว่าเป็นยาเสพติดที่ทำให้สุขภาพอ่อนแอทรุดโทรม เป็นบ่อเกิดแห่งโรคต่าง ๆ มีโรค

สุราเรื้อรัง เป็นต้น เป็นเหตุแห่งการทะเลาะวิวาทกัน ทำร้ายร่างกายซึ่งกันและกัน เป็นที่ตั้งแห่งความประมาทขาดสติ เลินเล่อ เป็นสาเหตุทำให้ครอบครัวแตกแยก ขาดความอบอุ่น เสียทรัพย์ เป็นต้น **๒) ผลทางด้านจิตใจ** การสร้างความคิด ย่อมทำให้จิตใจได้รับการพัฒนาไปสู่เป้าหมายแห่งชีวิต ซึ่งปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มของบุคคล ย่อมมีเป้าหมายแห่งชีวิตที่ต่างกันไป หลายคนที่เป็นสมาชิกธนาคารความดีได้รับความสุขใจที่ได้รับจากการได้ช่วยเหลือให้กับผู้อื่น ในชุมชน และมีความสุขเมื่อได้อยู่ร่วมกับสมาชิกในสังคม ซึ่งเป็นไปตามความต้องการทางใจ (Mental Needs) คือ มนุษย์หันมาสนใจความต้องการทางใจเพื่อให้ตนเองมีความสุขทั้งกายและใจ เช่น ต้องการความปลอดภัย หลักประกันชีวิต ความดีความสุข ที่พึงพอใจ ความอยู่รอดของชีวิต ความเป็นที่ยอมรับของสังคม เป็นต้น **๓) ผลทางด้านสังคม** ปัจเจกบุคคลที่สร้างความคิด ย่อมส่งผลให้เกิดความดีในด้านสังคม ที่เป็นปัจจุบัน อันเป็นการสนองตอบความต้องการทางด้านสังคม เมื่อสมาชิกธนาคารความดีได้ร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ย่อมได้รับความสุขทางสังคมเป็นสังคมที่มีคุณธรรม เช่น เมฆครอบครัวตัว “ดี” ครอบครัวอบอุ่น เป็นการส่งเสริมให้ครอบครัวเกิดความรักความเข้าใจกัน ความสามัคคี ความอบอุ่น อยู่ด้วยกันอย่างปกติสุข

ส่วนการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการพัฒนาบุคคลและสังคมนั้น พบว่า ธนาคารความดีได้นำหลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) สุจริต ๓ อิทธิบาท ๔ สังคหวัตถุ ๔ สัมปรีชธรรม ๗ อปริหานิยธรรม ๗ ภูมิปัญญาท้องถิ่น หลักธรรมาภิบาล การพัฒนาที่ยั่งยืน ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ในการพัฒนาสังคม

สำหรับปัจจัยที่มีผลต่อการเสริมสร้างความดี และสังคมคุณธรรมประกอบด้วย

- ๑) ปัจจัยส่วนบุคคลของพระสงฆ์ ได้แก่ การมีองค์ความรู้ในการปฏิบัติและเผยแผ่ตามหลักพระพุทธศาสนาที่ชัดเจน การมีวินัยในตนเอง การมีองค์ความรู้ในการส่งเสริมการพัฒนาชุมชน และความรู้ในบริบททางสังคม การมีความตั้งใจในการพัฒนาบุคคลและสังคม มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ประสานงานเก่ง มีอุดมการณ์ในการพัฒนาสังคม ยึดมั่นในหลักความดี
- ๒) ปัจจัยด้านชุมชนและท้องถิ่น ได้แก่ การมีส่วนร่วมของชุมชนที่ดี ชุมชนมีการ ทำงาน มีกลไกการจัดการที่ดี เช่น การมีกลุ่ม เครือข่ายการดำเนินการ การประสานภาคี และการจัดกิจกรรมที่ต่อเนื่อง สมาชิกอบต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ให้การสนับสนุน มีการโครงการกิจกรรมที่ต่อเนื่อง และ
- ๓) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การส่งเสริมของคณะสงฆ์ในระดับจังหวัดและภาคีนักพัฒนา การมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ การมีกองทุนสนับสนุนหรือหน่วยงานภายนอกสนับสนุน การพัฒนาระบบของหน่วย อ.ป.ต.ที่ดี การยึดมั่นในหลักการทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น

การทดลองและนำเสนอรูปแบบการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมเชิงพุทธบูรณาการในการดำเนินงานของหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลเขตภาคเหนือ ผลการศึกษาพบว่า หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลเป็นภาระหน้าที่ของคณะสงฆ์มอบหมายให้พระสงฆ์ ระดับ

เจ้าอาวาสที่มีวัดตั้งอยู่ในคณะตำบลนั้น ๆ ได้ดำเนินการเพื่อพัฒนาบุคคล และสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา โดยมีหลักปฏิบัติตามหัวข้อธรรม ๘ ประการ คือ

๑. หลักศีลธรรมและวัฒนธรรม คือ การอบรมประชาชนให้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา สามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน และการสืบสานวัฒนธรรมในท้องถิ่น ให้เกิดเป็นประโยชน์ต่อชุมชนส่วนรวม สามารถนำกิจกรรมทางวัฒนธรรมมาเป็นเครื่องเชื่อมความสัมพันธ์อันดีในชุมชน

๒. หลักสุขภาพอนามัย คือ การรักษาสุขภาพกายให้สมบูรณ์แข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ รักษาสุขภาพใจให้เข้มแข็ง โดยนำหลักธรรมมาเป็นแนวทางปฏิบัติ

๓. หลักสามัคคี คือ ส่งเสริมอาชีพให้กับชุมชน มีหัตถกรรมพื้นบ้าน ส่งเสริมให้ประชาชนประกอบอาชีพสุจริตตามหลักสามัคคี เป็นต้น ทำให้ประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้น และเป็นการทำให้ชาวบ้านมีอาชีพสุจริตถูกต้องตามศีลธรรม

๔. หลักสันติสุข คือ การสร้างความสงบสุขให้แก่ชุมชน โดยการนำชาวบ้านได้พึ่งตนเองพึ่งพาอาศัยกันและกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ป้องกันความเสื่อมเสียที่จะเกิดขึ้นภายในชุมชน

๕. หลักการศึกษาสงเคราะห์ คือ การสงเคราะห์และให้โอกาสแก่เยาวชนและประชาชนทั่วไปให้มีการเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนาและวิชาการทั่วไป

๖. หลักสาธารณสงเคราะห์ คือ การสงเคราะห์ประชาชนผู้มีความเดือดร้อน โดยการนำวัตถุสิ่งของไปช่วยเหลือเกื้อกูลอันเป็นการบรรเทาทุกข์ในเบื้องต้น

๗. หลักกตัญญูกตเวทิตาธรรม คือ การแสดงออกถึงความมีน้ำใจ ความระลึกถึงบุญคุณของผู้มีพระคุณ มีทำบุญเป็นบุพเพตพลี การรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ การไหว้ครูอาจารย์ เป็นต้น

๘. หลักสามัคคีธรรม คือ ความเป็นผู้พร้อมเพรียง ความสมัครสมานสามัคคี ความปรองดอง ความมีน้ำใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ทำพูดคิดเป็นไปในทางเดียวกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น การปลูกต้นไม้เพื่อชุมชน การทำความสะอาดสถานที่สาธารณะ หรือแม้แต่การช่วยกันทำความสะอาดภายในบริเวณวัด เป็นต้น

พระสงฆ์ผู้มีหน้าที่หรือได้รับมอบหมายหน้าที่หน่วยงาน .ป.ต.นี้ ส่วนใหญ่มีความเสียสละและอดทน ตั้งใจทำงาน ศึกษางานให้เกิดความรู้ความเข้าใจ พยายามเข้าถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในท้องถิ่น หรือภายในตำบลที่รับผิดชอบอยู่ โดยทำงานแบบบูรณาการให้สมกับคำว่า “พระไม่ละทิ้งประชาชน” ซึ่งมีจุดมุ่งหมาย ตามที่กำหนดไว้ คือ ๑) จุดมุ่งหมายทางพุทธจักร เพื่อให้พระสงฆ์เป็นที่พึ่งของประชาชนทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ ทั้งประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคต และประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน เป็นงานกระตุ้นเตือนให้พระสงฆ์ได้ตื่นตัวเพื่อปรับปรุงบทบาทที่มีอยู่ให้ทันโลกทันเหตุการณ์ เพื่อปกป้องและเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อรักษาสังคมมณฑล เพื่อป้องกันความยากจนของชุมชนและ

บำรุงวัดวาอารามศิลปวัฒนธรรมของชาติ ๒) จุดมุ่งหมายทางอาณาจักร เพื่อพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ทำให้ประชาชนมีการอยู่ดีกินดี อยู่อย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นคน มีความอบอุ่น มีความสุขทั้งร่างกายและจิตใจ

กระบวนการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมของหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลในหนเหนือพบว่า มีกระบวนการและหลักการที่คล้ายคลึงกัน คือ การนำหลักการ ๘ ประการ คือ หลักศีลธรรมและวัฒนธรรม สุขภาพ อนามัย สัมมาชีพ สันติสุข ศึกษาสงเคราะห์ สาธารณสงเคราะห์ กตัญญูกตเวที และหลักสามัคคีธรรม มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาบุคคล และสังคม โดยมีเป้าหมายของการดำเนินการ คือ เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น การพัฒนาสังคม การอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม การจัดสวัสดิการชุมชน และการสงเคราะห์ชุมชน การใช้หลักการทางพระพุทธศาสนาควบคู่กับการพัฒนาชีวิตและสังคม เพื่อให้บุคคลพึ่งพาตนเองได้ มีการยึดมั่นในการทำความดี มีการช่วยเหลือแบ่งปัน สร้างความผูกพันด้วยกิจกรรมการพัฒนา มีการสื่อสารเพื่อให้คนเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิถีการปฏิบัติ จากการดำเนินชีวิตและการพัฒนาสังคม โดยคำนึงถึงความยั่งยืนของบุคคล สังคม และสิ่งแวดล้อม

นอกจากนี้ หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลในหนเหนือมีการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างสังคมคุณธรรม โดยนำหลักพุทธธรรมที่เน้นการพัฒนาบุคคลและสังคม มาเป็นแนวทางในการพัฒนากลุ่มและกิจกรรม เช่น หลักอิทธิบาท ๔ สังคหวัตถุ ๔ อาทิโภคยธรรม ๕ หลักไตรสิกขา เป็นต้น โดยนำไปประยุกต์ใช้ร่วมกับภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนาที่ยั่งยืนมุ่งเน้นการพัฒนาบุคคลและชุมชนให้มีการพึ่งพาตนเองในทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม มีสติปัญญาในการดำเนินชีวิต มีการเสริมสร้างความดี และมุ่งพัฒนาสังคมให้มีการปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลต่อเพื่อนมนุษย์ ดูแลคนเฒ่าคนแก่ คนด้อยโอกาสในสังคม เป็นต้น

ส่วนผลที่เกิดจากการสอบถามประชาชนที่เข้าร่วมโครงการ พบว่า ประโยชน์ที่ประชาชนได้รับจากการเข้าร่วมกิจกรรมตามหลักพุทธธรรมของหน่วย อ.ป.ต. พบว่า คนในชุมชนมีความสามัคคีต่อกัน คนในชุมชนรู้จักแบ่งปันและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีสุขภาพจิตที่ดี ไม่รู้สึกท้อถอยในการทำความดีต่อบุคคลและสังคม ชุมชนมีการส่งเสริมการทำความดี ของบุคคลในทุกระดับคนในชุมชนมีการบำเพ็ญประโยชน์ร่วมกัน มีจิตใจที่เข้มแข็งอดทนต่อการแก้ไขปัญหาได้ดีขึ้นรู้จักใช้ชีวิตด้วยความไม่ประมาท มีการส่งเสริมการทำความดีของบุคคลในทุกระดับ รู้สึกว่าชุมชนมีความน่าอยู่มากขึ้น ดังนั้น หากพิจารณาโดยภาพรวมแล้วจะเห็นว่า ประชาชนที่เข้าร่วมโครงการสามารถสร้างประโยชน์ในการดำเนินชีวิตได้ทั้งสิ้นใน ๓ ระดับ คือ

๑) ระดับบุคคล นำมาสู่การเจริญสติ ปัญญา และการสร้างชีวิต เพราะการเข้าร่วมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ สามารถสร้างให้ผู้ที่เข้าร่วมมีความเข้าใจการประยุกต์

คำสอนของพุทธศาสนามาใช้ในชีวิตประจำวันได้ง่ายขึ้น ดังนั้น ในระดับพื้นฐานส่วนบุคคลที่สุด กลุ่มตัวอย่างจะพบว่าตนเองสามารถนำหลักธรรมไปใช้เพื่อการเจริญสติ และใช้ชีวิตของตนเองได้อย่างไม่ประมาทมากขึ้น เช่น การดูแลสุขภาพ การไม่ประมาทในการใช้จ่ายต่าง ๆ เป็นต้น

๒) ระดับชุมชน นำมาสู่ความสามัคคี และการมองผู้อื่นอย่างเป็นมิตร มีการแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน กล่าวคือ การที่ได้มาเข้าร่วมทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะ ตลอดจนสอดแทรกหลักพุทธศาสนา มีส่วนช่วยส่งเสริมให้คนในชุมชนมองผู้อื่นอย่างเป็นมิตร ดังนั้นเมื่อกลุ่มตัวอย่างเข้าร่วมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนามากขึ้นแล้ว จะมีความเข้าใจตนเองและบุคคลอื่น ๆ ในชุมชนได้ดีมากขึ้น

๓) ระดับศีลธรรมและการเสริมสร้างสังคมคุณธรรม พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ดียิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้าร่วมประเพณี ตลอดจนวันสำคัญทางศาสนา ที่สะท้อนให้เห็นถึงความสามัคคีของชุมชน และมีความเข้าใจในหลักธรรมที่สอนให้เห็นถึงไม่เที่ยงแท้แน่นอนของชีวิตซึ่งแตกต่างจากความเข้าใจแต่เดิม ที่เน้นไปทางการเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ส่วนการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมนั้น กลุ่มตัวอย่างให้ความเห็นว่า ชุมชนมีการเสริมการทำความดีของบุคคลในทุกระดับ คนในชุมชนมีความสามัคคีต่อกัน คนในชุมชนรู้จักแบ่งปันและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และคนในชุมชนมีการบำเพ็ญประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า มีการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมที่เป็นการช่วยเหลือให้เกิดความผาสุกร่วมกัน

ส่วนกระบวนการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมเชิงพุทธบูรณาการพบว่า มีหลักการที่สอดคล้องกับหลักการทางพระพุทธศาสนาใน ๓ ขั้นตอน คือ

๑) ขั้นตอนเตรียมการ การเข้าสู่ระบบฝึกฝนตนบุคคลต้องเตรียมการในเรื่องของปัจจัยเกื้อกูลชีวิตที่เรียกว่า "บูรพภาคแห่งการศึกษาเรียนรู้" อาศัยกัลยาณมิตร สภาพแวดล้อมที่จะต้องเอื้อต่อการฝึกฝน สิ่งแวดล้อมนี้รวมถึงตั้งแต่สิ่งแวดล้อมทางวัตถุ สิ่งแวดล้อมทางบุคคล เช่น พ่อแม่ครูบาอาจารย์ ผู้รู้อื่น ๆ ตลอดจนถึงสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือ สังคมทั้งหมดจะต้องเอื้อต่อการฝึกฝน และจะต้องมีโยนิโสมนสิการ กล่าวคือ ในส่วนผู้ฝึกฝนเองต้องรู้จักคิดวินิจฉัยใช้เท่าที่แห่งปัญญาในการเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับโลกภายนอกให้ "คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น"

๒) กระบวนการฝึกฝน โดยจะต้องฝึกฝนทั้ง ๓ ด้านคือ ๑) ฝึกฝนด้านปัญญา พัฒนาความรู้ความเข้าใจให้ถูกต้อง มีเจตคติ มีค่านิยม มีแนวคิดที่ถูกต้อง สอดคล้องกับกระบวนการฝึกฝนอบรม ตามหลักสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ ๒) ฝึกฝนด้านศีล ควบคุมพฤติกรรมทางกาย วาจา (ไม่ครอบคลุมถึงใจ) ให้สอดคล้องเหมาะสมกับความรู้ความเข้าใจ นั้น ๓) ฝึกฝน ด้านจิต จิตจะต้องได้รับการพัฒนาให้มีคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพ อีกนัยหนึ่งการฝึกทั้ง ๓ ด้านนี้ ครอบคลุมถึงกาย วาจา และใจ รวมความคือ กระบวนการฝึกฝนนั้นก็ต้องฝึกทั้งกาย วาจา และใจ

๓) ผลลัพธ์จากกระบวนการฝึกฝน บุคคลและสังคมจะได้ผลที่ปรารถนา คือ บุคคลมีความดีงามและสังคมมีคุณธรรม ดังนี้ ๑) บุคคลจะได้ชื่อว่ามีพัฒนาแล้วใน ๔ ด้าน คือ พัฒนากาย คือ มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพอย่างดี มีความสมบูรณ์ของชีวิตในด้านกาย พัฒนาศีล คือ มีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้ว มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะสร้างสรรค์ และก่อสันติสุข การพัฒนาจิต มีจิตที่เจริญแล้ว คือ ได้ฝึกฝนอบรมจิตจนกระทั่งมีสุขภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพ การพัฒนาปัญญา คือ มีความรู้แจ้งเห็นจริงชนิดที่เป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลส เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง หรือตามที่เป็นจริง รู้เท่าทันธรรมดาจนเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ ๒) ในด้านการดำเนินชีวิต บุคคลนี้นับว่าได้ทำประโยชน์ตน สมบูรณ์ พึ่งตนเองได้ในทุกทาง นอกจากตนเองจะดำเนินชีวิตได้ดีแล้วยังพร้อมที่บำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นด้วยความเสียสละ ไม่เห็นแก่ตน ช่วยให้เขาได้พึ่งตัวเองได้เป็นอย่างดี ๓) ในด้านคุณธรรมบุคคลจะมีปัญญาสมบูรณ์ลตอวิชา ความโง่เขลาหลงตามลำดับจนหมดสิ้นเชิง มีความกรุณาหาขอบเขตมิได้ช่วยเหลือคนอื่นด้วยความกรุณา และเมื่อบุคคลมีความพร้อมในด้านต่าง ๆ ดังกล่าว จะนำตนเองไปสร้างสรรค์สังคม ด้วยหลักกัลยาณมิตรและพัฒนาสังคมไปสู่สังคมคุณธรรมที่มีเกิดประโยชน์ และความสุขของทุกคนในสังคม

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) สังคมคุณธรรมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญแก่บุคคลและสังคม มีฐานที่มาจากความเสมอภาค ความยุติธรรมในสังคม และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น คณะสงฆ์ หน่วยงานภาครัฐ และสถาบันการศึกษา รวมทั้งผู้ที่เกี่ยวข้อง ควรดำเนินการทั้งในเชิงรุกและเชิงรับเพื่อเสริมสร้างสังคมคุณธรรมด้วยการพัฒนาบุคคลในหน่วยงานให้มีความดีงาม และสร้างสังคมที่มีคุณธรรมด้วยความเกื้อกูล แบ่งปัน และคำนึงถึงความยั่งยืน ประโยชน์ และความสุข

๒) คณะสงฆ์ หน่วยงานภาครัฐ และสถาบันการศึกษา รวมทั้งผู้ที่เกี่ยวข้อง ควรมุ่งเน้นการทำงาน เพื่อเสริมสร้างสังคมคุณธรรม บนฐานทุนเดิม โดยให้ความสำคัญกับทุนเดิมที่มีอยู่ทั้งในด้านที่เป็นบุคคล อาทิ พระเถระ เจ้าคณะพระสังฆาธิการ พระนักพัฒนานักวิชาการ ด้านพระพุทธศาสนา ปราชญ์ท้องถิ่น กลไกการทำงาน อาทิ องค์การคณะสงฆ์ในระดับจังหวัด และภาค สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น องค์กร ภาคประชาชน มหาวิทยาลัยสงฆ์ หรือกลไกหน่วยงานสนับสนุนอื่น ๆ

๓) คณะสงฆ์ หน่วยงานภาครัฐ และสถาบันการศึกษา รวมทั้งผู้ที่เกี่ยวข้องควรเน้นการทำงานเชิงบูรณาการที่อาศัยแนวคิดและหลักการทางพระพุทธศาสนาแนวคิดธนาการความดี แนวคิดหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล (อ .ป.ต.) และศาสตร์การบริหารจัดการแนวใหม่ที่เป็นประโยชน์ และเหมาะสมกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม เช่น หลักการพึ่งพาตนเอง หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นต้น

๔) คณะสงฆ์ หน่วยงานภาครัฐ และสถาบันการศึกษา รวมทั้งผู้ที่เกี่ยวข้อง ควร เน้นการพัฒนาในกระบวนการต่าง ๆ คือ การพัฒนาคน (พระสงฆ์และชาวบ้าน) ความรู้ (ธรรมะ) และกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างบุคคล กลุ่ม องค์กรทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่การตื่นรู้และเบิกในการจัดการ (พุทธะ) ตามหลักความดีในทางพระพุทธศาสนาและสังคมคุณธรรม

๕) คณะสงฆ์ หน่วยงานภาครัฐ และสถาบันการศึกษา รวมทั้งผู้ที่เกี่ยวข้อง ควร เน้นการขับเคลื่อนและการสร้างพลังของการจัดการในมิติต่าง ๆ การสื่อสารผ่านสื่อ และชุดความรู้ที่แพร่หลายทั้งทางหนังสือ การจัดนิทรรศการ และการสัมมนาในระดับชาติและท้องถิ่น โดยเชื่อมโยงกับคณะสงฆ์และหน่วยงานในพื้นที่

๖) คณะสงฆ์ หน่วยงานภาครัฐ และสถาบันการศึกษา รวมทั้งผู้ที่เกี่ยวข้อง ควร เน้นพัฒนาระบบและกลไก ที่เอื้อต่อการสร้างเกณฑ์มาตรฐานในการพัฒนาบุคคลและสังคม เพื่อความดีงามและคุณธรรม โดยพัฒนาองค์กรทางพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ โดยมีเป้าหมายที่ชัดเจนว่าจะทำให้เกิดหลักการของหน่วยอบรมประชาชน ๘ ประการ คือ ศีลธรรมและวัฒนธรรม สุขภาพอนามัย สัมมาชีพ สันติสุข ศึกษาสงเคราะห์ สาธารณสงเคราะห์ กตัญญูกตเวที และสามัคคีธรรม

๗) คณะสงฆ์ หน่วยงานภาครัฐ และสถาบันการศึกษา รวมทั้งผู้ที่เกี่ยวข้อง ควรจัดทำแผนและระบบในการพัฒนา และส่งเสริมหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล ให้ขยายงานเพื่อการพัฒนาสังคม เพื่อเป็นประโยชน์ต่อประชาชนให้มากยิ่งขึ้น และควรเข้าไปส่งเสริมอุดหนุนหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลที่มีผลงานเป็นรูปธรรมให้มีความสามารถอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาค้างต่อไป

๑) ควรมี การศึกษาวิจัย เกี่ยวกับสังคมที่มีความเสมอภาค ยุติธรรม และความสุขของประชาชนภายใต้การทำงานของคณะสงฆ์

๒) ควรมีการศึกษากระบวนการทำงานหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล เกี่ยวกับการพัฒนาสิ่งแวดล้อม การพัฒนาความซื่อสัตย์ในชุมชน ภายใต้แนวคิดกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ และการพัฒนาจิตใจแก่ประชาชนภายในตำบล เป็นต้น

๓) ควรมีการศึกษาระบบการบริหารจัดการของ หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล และการเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจด้านหลักธรรม ๘ ประการ เพื่อขยายผลไปสู่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในมิติของการพัฒนาสังคม

๔) ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับผลการดำเนินการของหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล ในมิติของการจัดการในงานพัฒนาชุมชน การพัฒนาการศึกษา ร่วมกับกิจการคณะสงฆ์ ๖ ประการ

